

Ольга Дубцова
(Харків)

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ЯК ЛІНГВАЛЬНА ПРИЧИНА КОМУНІКАТИВНИХ НЕВДАЧ (на матеріалі англомовного кінодискурсу)

Подано результати аналізу комунікативних невдач, які є наслідком багатозначності мовних форм й супроводжуються комічним ефектом. Доводиться, що причиною таких комунікативних невдач є розбіжність в інтерпретації значення мовного виразу адресантом і адресатом, закорінена в парадигматичних зв'язках слова та / або співіснуванні буквального й імпліцитного / переносного значень конструкції.

Ключові слова: комунікативна невдача, багатозначність, комічний ефект, інтерпретація, буквальні / імпліцитні смисли.

Представлены результаты анализа коммуникативных неудач, которые являются следствием многозначности языковых форм и сопровождаются комическим эффектом. Доказывается, что причиной таких коммуникативных неудач является расхождение в интерпретации значения языкового выражения адресантом и адресатом, связанное с парадигматическими связями слова и/или сосуществованием буквального и имплицитного/переносного значений конструкции.

Ключевые слова: коммуникативная неудача, многозначность, комический эффект, интерпретация, буквальные/имплицитные смыслы.

The article examines the lingua-cognitive causes of communicative failures, which result from polysemanticism of language forms and are accompanied by a comic effect. It deals with speech-behavioral acts, in which a verbal expression or a nonverbal action activates in the minds of the addresser and the addressee different concepts (mental images of a particular entity or situation), referring to two different referents (entities / situations). We prove that the causes of such communicative failures lie in the difference in the interpretation of the meaning of a linguistic expression by the addresser and the addressee, caused by paradigmatic relations of the word (polysemy, homonymy, paronymy) and/or the co-existence of literal and implicit/metaphorical meaning of the construction (phraseologism, euphemism, periphrasis, conventional etiquette expression). We specify that communicative failures, caused by the violation of lingual norms, are accompanied by a comic effect as a result of actualization of different meanings of a potentially polysemantic utterance in the minds of the speaker and the interpreter, which causes lingual incongruence. In the situation of communication the violation of lingual norms reflects the violation of ethological or lingua-ethological norms by the participants of communication. The former are connected with norms of social behavior, while the latter deal with the norms of communicative behavior.

Key words: communicative failure, polysemanticism, comic effect, interpretation, literal/implicit meaning.

Актуальність вивчення явища комунікативної невдачі (КН) зумовлена необхідністю встановлення причин виникнення нерозуміння в комунікації з метою гармонізації комунікативних про-

цесів й зняття перешкод, які призводять до появи комунікативних конфліктів.

Завдання статті полягає у виявленні й описі причин комунікативних невдач, які пов'язані з багатозначністю мовних форм й супроводжуються комічним ефектом.

Об'єктом дослідження є мовленнєво-поведінкові акти, в яких КН є результатом актуалізації комунікантами різних значень багатозначної мовної форми, а **предметом** – конкретні мовні втілення багатозначності.

Матеріалом статті слугують 500 фрагментів, вилучених із скриптів англomовного кінодискурсу, що ілюструють мовленнєво-поведінкові акти, які містять комунікативні невдачі, спричинені порушенням лінгвальних норм.

Вчені, які займаються вивченням КН, мають різні погляди на зміст цього явища. Найбільш широке визначення КН надають Б. Ю. Городецький, І. М. Кобозева та І.Г. Сабурова, які тлумачать КН як такий збій у спілкуванні, при якому певні відрізки мовлення (в оригіналі “речевые произведения”) не виконують свого призначення. Інакше кажучи, ті чи інші їх елементи як інструкції по перетворенню оточення не реалізуються” [2, с. 67].

Визначення інших авторів уточнюють природу явища КН, фокусуючись на тих чи інших його аспектах. Зокрема, наголошують, що під відповідний термін підпадає “повне або часткове нерозуміння висловлення учасником комунікації, тобто недосягнення або не повне досягнення комунікативного наміру мовцем” [4, с. 31]; “недосягнення ініціатором спілкування комунікативної мети та прагматичних спрямувань, а також відсутність взаємодії, взаєморозуміння та згоди між учасниками спілкування” [6, с. 68].

Узагальнюючи проаналізовані визначення КН, а також власні спостереження, вважаємо, що в найбільш загальному смислі КН слід тлумачити як “ситуацію комунікації, де має місце нерозуміння або неадекватне розуміння одним з комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого й факт нерозуміння / неадекватного розуміння есплікується вербальними / невербальними діями комунікантів” [3, с. 61]. Під комунікативною ситуацією розуміємо “складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх настроїв співрозмовників, відображених у продукті мовлення – висловленні, дискурсі” [10, с. 42].

У роботі пропонується аналіз мовленнєво-поведінкових актів,

у яких вербальний вираз або невербальна дія активує у свідомості адресанта та адресата різні концепти (ментальні образи певної сутності або цілої ситуації позалінгвальної дійсності), відсилаючи їх до різних референтів. **Концепт** розглядаємо як базову одиницю структурованого знання, що дозволяє пов'язати смисл з одиницею мови, яка вербалізує його в дискурсі [1, с. 23–28; 5, с. 90; 7, с. 4–6]; одиницю “ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикона, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відбитої в людський психіці” [5, с. 90].

Причини КН такого типу вбачаємо у порушенні мовцем лінгвальних норм. У нашому дослідженні мовну норму (з лат. *norma* – правило, зразок) розглядаємо як вияв більш загального уявлення про норму – “узаконене правило, визнаний обов'язковим порядок, устрій будь-чого” [8, с. 911]; “границі, у межах яких явища, природні й соціальні системи, види людської діяльності та спілкування зберігають свої властивості, функції, форми відтворення” [9, с. 579].

Як правило, КН, спричинені порушенням лінгвальних норм, супроводжуються комічним ефектом. За нашими спостереженнями, лінгвальна інконгруентність, що спричиняє КН, виникає внаслідок того, що мовець й інтерпретатор актуалізують різні значення потенціально багатозначного мовного виразу – слова або конструкції (словосполучення / речення різного ступеня ідіоматичності), хоча, як відомо, згідно з лінгвальними нормами, в одному і тому самому контексті має реалізуватися лише одне з полісемічних значень мовної форми, що й має забезпечити взаєморозуміння.

Неоднозначність лексичних одиниць, що складає підґрунтя КН, спричинена їх (1) полісемічними, (2) омонімічними й (3) паронімічними зв'язками.

У наведеному нижче мовленнєвому акті до появи КН призводить багатий полісемічний потенціал лексики *bus*:

(1) Sheldon and Penny went to an electrical store.

RANDOM GUY: *Which hard drive do I want, FireWire or USB?*

SHELDON: *It depends on what **Bus** you have.*

GUY *I drive a Chevy Cavalier.*

SHELDON: ***Oh, dear lord.***

PENNY: *Sheldon, we have to go.*

SHELDON: *Not now, Penny, this poor man needs me.* [To woman

approaching] *You hold on, I'll be right with you. What computer do you have, and please don't say a white one? (The Big Bang Theory).*

У магазині електроніки Шелдон вирішив допомогти одному з покупців обрати жорсткий диск, сказавши, що вибір залежить від того, яка у нього шина (канал передавання інформації). На позначення каналу передавання інформації Шелдон вживає лексему *bus*. Проте виявляється, що його співрозмовник не розуміється на подібних речах, оскільки він асоціює слово *bus* із транспортним засобом та відповідає, що має “Шевроле Кавальєр”. Комічний ефект виникає через те, що адресат демонструє певну неадекватність комунікативній ситуації, не враховуючи місця і теми комунікації.

У ситуації (2) КН є наслідком реалізації омонімічних зв'язків мовної форми:

(2) WILL: *Karen, did you see this? It's a note from the caretaker. "Cook's dead."*

GRACE: *Who's Cook?*

KAREN: *Our cook.*

GRACE: *Your cook's name is "Cook"?*

KAREN: *No, Grace, he has a name.* *I just don't remember it. No wait a minute, it'll come to me, it'll come to me... "Where are my damned eggs... Paul!" Paul. God, Paul is dead. Now who the hell is gonna cook for us?!* (Will and Grace).

Грейс ніяк не може збагнути, про кого йде мова: хлопця на ім'я Кук чи повара. Але врешті-решт Керен пояснює, що загинув її кухар, якого звали Пол. Відтак, КН. спричиняється одночасною актуалізацією омонімів (*Cook* – ім'я людини та *cook* – кухар (професія)). Комічний ефект, що виникає внаслідок омонімічної мовної гри, підсилюється неадекватною поведінкою учасників комунікації, а саме порушенням загальнолюдських моральних норм: загибель людини (кухаря) не викликає співчуття з боку Грейс та Керен, а остання взагалі піклується лише про те, хто буде готувати для неї.

Явище паронімії, що спричиняє КН, реалізується за рахунок актуалізації в одному контексті близьких за звуковим складом і звучанням, але різних за значенням словесних форм:

(3) RACHEL: *No, listen to me. I fell for you and I get clobbered. You then fall for me and I again, somehow, get clobbered. I'm tired of being clobbered, you know, it's, it's just not worth it.*

ROSS: *Well, but, but. . .*

RACHEL: *NO but Ross. We are never gonna happen, OK. Accept that.*

ROSS: ***E-except, except that what?***

RACHEL: ***No, no, ACC-cept that*** (Friends).

У запропонованому прикладі КН спричиняє мовна гра, закорінена на паронімах *accept* [ək'sept] (приймати) та *except* [ik'sept] (виключати). Зі слів Роса Рейчел розуміє, що він неправильно сприйняв її повідомлення, і повторює свою фразу, підкреслюючи, що саме вона мала на увазі, у такий спосіб вирішує КН.

Неоднозначність конструкцій виявляється в: (4) буквальній інтерпретації фразеологізмів, (5) евфемізмів, (6) перифразів, (7) конвенціональних етикетних виразів, (8) метафоричній інтерпретації буквальних виразів.

У наведеному нижче прикладі КН зумовлена буквальною інтерпретацією фразеологізму:

(4) PENNY: *How come you didn't go into work today.*

SHELDON: *I'm taking a sabbatical, because I won't kow-tow to mediocre minds.*

PENNY: *So you got canned, huh?*

SHELDON: *Theoretical physicists do not get canned. But yeah.*

PENNY: *Well, maybe it's all for the best, you know I always say, **when one door closes, another one opens.***

SHELDON: ***No it doesn't. Not unless the two doors are connected by relays, or there are motion sensors involved.***

PENNY: ***No, no, I meant...***

SHELDON: ***Or the first door closing causes a change of air pressure that acts upon the second door.***

PENNY: *Never mind* (The Big Bang Theory).

Заспокоюючи Шелдона, Пені за допомогою фразеологізму *when one door closes, another one opens* намагається пояснити, що життя сповнене різноманітних можливостей і втрачаючи один шанс, людина отримує інший. Проте Шелдон сприймає фразеологізм буквально. Більше того, маючи хорошу технічну освіту, він навіть описує ситуацію, в якій одночасне закриття одних дверей й відкриття інших є можливим: *No it doesn't. Not unless the two doors are connected by relays, or there are motion sensors involved* (Ні, це трапляється лише коли двоє дверей з'єднані реле або за наявності датчиків руху). Одночасна актуалізація буквального і фразеологічного значень мовного виразу, що відсилають до різних царин людського досвіду, спричиняє сміхову реакцію глядачів.

У наступній ситуації КН є наслідком буквального розуміння

висловлювання адресанта через неусвідомлення його бажання пом'якшити повідомлення, яке може виявитися неприємним для адресата, за допомогою евфемізму:

(5) Phoebe was telling everyone how she had parted with her boyfriend.

PHOEBE: *Um, not so good. He walked me to the subway and said 'We should do this again!'*

ALL: ***Ohh. Ouch.***

RACHEL: ***What? He said 'we should do it again', that's good, right?***

MONICA: ***Uh, no. Loosely translated 'We should do this again' means 'You will never see me naked'.***

RACHEL: ***Since when?***

JOEY: *Since always. It's like dating language. You know, like 'It's not you' means 'It is you'.*

CHANDLER: *Or 'You're such a nice guy' means 'I'm gonna be dating leather-wearing alcoholics and complaining about them to you'.*

PHOEBE: *Or, or, you know, um, 'I think we should see other people' means 'Ha, ha, I already am'.*

CHANDLER: *Yeah, it's like when you're a kid, and your parents put your dog to sleep, and they tell you it went off to live on some farm.*

ROSS: ***That's funny, that, no, because, uh, our parents actually did, uh, send our dog off to live on a farm.***

MONICA: ***Uh, Ross.***

ROSS: ***What? Wh- hello? The Millners' farm in Connecticut? The Millners, they had this unbelievable farm, they had horses, and, and rabbits that he could chase and it was- it w-Oh my God, Chi Chi!*** (Friends).

Так, Рейчел трактує висловлення свого хлопця *We should do this again!* як вияв бажання зустрітися знову, оскільки вона не обізнана зі спеціальним “мовним кодом” молодіжних побачень, який використовується для того, що завдати мінімум шкоди почуттям партнера. Подруга пояснює їй, що на “мові побачень” фраза *We should do this again* означає *You will never see me naked* (Ти ніколи не побачиш мене оголеним), тобто їх відносини не матимуть продовження.

Рос також демонструє неусвідомлення евфемізму. У дитинстві для того, щоб не травмувати сина, батьки сказали йому, що відправили їх собаку на ферму (*send our dog off to live on a farm*), хоча насправді вони приспали її.

Комічний ефект виникає через невідповідність Рейчел та Роса вимогам ситуації комунікації, а саме неспроможність інтерпретувати непрямі повідомлення.

До подібних наслідків призводить і неспроможність адресата вивести смисл перифраза, “закодований” адресантом:

(6) DAPHNE: *Where did Mrs. Crane go, anyway?*

NILES: **She's making her annual pilgrimage to the holy land.**

MARTIN: *I thought she was going to Dallas to visit her sister.*

NILES: **That is her holy land. It's the site of the first Nieman-Marcus** (Frasier).

КН спричинена буквальною інтерпретацією словосполучення *holy land* (свята земля) адресатом, який не усвідомлює, що адресант уживає його у переносному значенні – глузуючи над дружиною, для якої, на його думку, свята земля там, де є магазини марки Німан-Маркус. Комічний ефект у даному випадку виникає через неусвідомлення адресатом стилістичного прийому перифраза, до якого вдається адресант, не називаючи референтну сутність, а описуючи / кваліфікуючи її.

У наступному прикладі КН викликана буквальною інтерпретацією конвенціонального етикетного мовного виразу адресанта:

(7) Penny could not get into her apartment and was crying on stairs, Sheldon invited her to his place.

SHELDON: **Make yourself comfortable. [Sits in Sheldon's place] Not there. [Sits on other end of sofa. Puts feet on table. Sheldon looks disapprovingly. Removes feet from table. Sheldon sits and replaces headset]** (The Big Bang Theory).

Вживаючи конвенціональну фразу *Make yourself comfortable* (Влаштуйтеся зручно), Шелдон не очікує, що Пені сприйме її буквально і сяде на його місце, а потім ще й покладе ноги на стіл. Шелдон засвідчує неадекватність інтерпретації його висловлення невербально, за допомогою погляду (*Sheldon looks disapprovingly*). Відтак адресат демонструє неспроможність інтерпретувати етикетне висловлення, яке не відповідає своєму буквальному змісту й не дотримується як лінгвоетологічних, так і етологічних норм, порушуючи правила поведінки в гостях, що й викликає комічний ефект.

Окрім буквальної інтерпретації адресатом мовних виразів, які адресант вживає як небуквальні, причиною КН стає й зворотний процес – метафорична інтерпретація адресатом виразу, який вживається адресантом у буквальному смислі:

(8) Daphne and Niles were sitting at the fireplace. Niles has feelings for her.

DAPHNE: *Dr. Crane...*

NILES: [passionately:] *Yes, Daphne?*

DAPHNE: ***We're losing the fire.***

NILES: ***No we're not, it's burning with the heat of a thousand suns!***

DAPHNE: [**turning to the fire:**] ***But it's down to its last embers!***

NILES: [calming down:] *Well then... I'll put some wood on it!* (Frasier).

Сидячи біля вогнища зі своїм другом Найлзом, Дафна хоче передати його про те, що вогнище ось-ось погасне (*We're losing the fire*), вживаючи лексему *fire* у буквальному смислі. Найлз, який має почуття до Дафни, інтерпретує її буквальноне висловлення у метафоричному смислі й запевняє її у тому, що пристрасть (*fire*) розгорається як тисяча сонць. Комічний ефект виникає внаслідок одночасної реалізації буквального і метафоричного значень мовного виразу, який кожен з учасників комунікації інтерпретує по-своєму.

Однією з причин КН є розбіжність в інтерпретації значення мовного виразу адресантом і адресатом. Базою для такої розбіжності слугує багатозначність мовних форм, закорінена в парадигматичних зв'язках слова (полісемії, омонімії, паронімії) та/або співіснування буквального й імпліцитного/переносного смислу конструкції (фразеологізму, евфемізму, перифразу, конвенціонального етикетного виразу). Комічний ефект виникає внаслідок мовної гри та підсилюється неадекватною поведінкою учасників комунікації, яка виявляється у порушенні етологічних, лінгвоетологічних й лінгвальних норми. *Перспективи* подальшого дослідження вбачаємо в аналізі інших типів КН.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 123 с.
2. Городецкий Б. Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б. Ю. Городецкий, И. М. Кобозева, И. Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний. – Новосибирск, 1985. – С. 64–78.
3. Дубцова О. В. Комуникативна невдача як об'єкт лінгвістичного дослідження / О. В. Дубцова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – № 972. – С. 57–62. – (Серія : Романогерманська філологія).
4. Ермакова О. П. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О. П. Ермакова, Е. А. Земская // Русский язык в его функциональных разновидностях. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. – С. 31–33.